

Pejlinger

ESSAY / ARBEJDE / AFSNIT 2 / Af MIKAEL LYNNERUP / SEPTEMBER 2021

ARBEJDETS ROLLE I TILVÆRELSEN

SÅ LANGT TILBAGE I TIDEN, SOM VI KAN FINDE BELÆG FOR, HAR MENNESKER FORTALT HISTORIER OM ARBEJDETS ROLLE I TILVÆRELSEN. DEN INDUSTRIELLE REVOLUTION I EUROPA MEDFØRTE ET BRUD MED DEN TRADITIONSBUNDNE RAMME FOR DENNE FORTÆLLING. ALLEREDE INDEN EN NY HISTORIE OM MENNESKERS FORHOLD TIL ARBEJDE VAR BLEVET BREDT FORANKRET, HAR GLOBALISERINGEN OG DEN DIGITALE REVOLUTION IGEN UDFORDRET BEGREBERNE OM ARBEJDETS ROLLE I TILVÆRELSEN.

SIDEN TIDERNES MORGEN har mennesker spekuleret over meningen med arbejde.

I Det Gamle Testamente bliver arbejde forklaret som en del af Guds straf over mennesker, fordi Adam og Eva spiste af æblet fra Kundskabens træ.

Antikkens filosoffer anså praktisk arbejde som en nødvendighed, der ikke rummer noget andet formål eller nogen anden værdi end at skaffe brød på bordet og tag over hovedet.

I løbet af middelalderen udvikler den katolske kirke en mere nuanceret opfattelse af arbejde, der nu også bliver set som en måde til at tjene Gud og som en kilde til åndelig udvikling.

Den nytænkning og modernisering af samfundet, der opnår momentum i 1500-tallet, og som efterhånden breder sig ud over Europa, fører over de næste 400 år til en fundamental forandring i opfattelsen af arbejdets rolle i tilværelsen.

Nye ideer om arbejde udvikles samtidig med en grundlæggende forandring i organiseringen af arbejdet.

Selvstændige virksomheder, der var forankret omkring familier af bønder, fiskere, håndværkere og handlende, og som i århundreder havde udgjort rammen om det meste af samfundets økonomiske aktivitet, bliver efterhånden fortrængt fra produktionen og erstattet af specialiserede virksomheder, der er baseret på lønarbejde.

Mænds arbejde bliver en vare, der handles mellem arbejdsgivere og lønarbejdere inden for rammerne af en markedsøkonomi, og kvinders arbejde blev henvist til privatsfæren.

Arbejdsrevolutionen sker sideløbende med en teknologisk, økonomisk og politisk revolution, der fører til dyb undertrykkelse og forarmelse af den fremvoksende arbejderklasse, men som også medfører en vækst i produktionen og i befolkningstallet, der er uden sidestykke i historien.

Med baggrund i disse revolutioner bliver arbejdets rolle i tilværelsen i løbet af 1600- og 1700-tallet et vigtigt tema for nye kristne bevægelser, der ophøjer arbejde til en religiøs pligt, og som især glorificerer det arbejde, der knytter sig til udvikling af nye virksomheder.

Senere formulerede en voksende skare af økonomer, filosoffer og politikere i 1800- og 1900-tallet et sæt vidtforgrene ideologier om arbejde.

Siden da har der hersket en babylonisk forvirring om, hvad arbejde er, og hvilken rolle arbejde kan eller skal eller bør spille for den enkelte og for samfundet.

Ethvert forsøg på at beskrive hovedtræk af ideologierne om arbejde i den europæiske tradition vil derfor uvilkaarligt snuble ned i et kaninhul af Aliceske dimensioner.

Så lad os komme igang.

I SOMMEREN 1964 udgav The Beatles deres tredje album under titlen "A Hard Days Night", og titelsangen blev i løbet af få dage den hidtil største succes nogen sinde for en popsang.

Rent bortset fra de uforlignelige musikalske kvaliteter, så ramte Lennon/McCartney med "A Hard Days Night" et tidløst og eksistentielt tema, som målgruppen af teenagere og unge voksne umiddelbart kunne forstå, nemlig forholdet mellem arbejde og kærlighed.

*You know I work all day
to get you money, to buy you things
And it's worth it just to hear you say
you're going to give me everything
So why on earth should I moan,
'cause when I get you alone
You know I feel ok*

Her handler arbejde ikke om selvrealisering, om deltagelse i samfundslivet, om prestige, selvværd eller identitet.

Det handler om at tjene penge nok til at forsørge sin familie, og til at kunne komme hjem og være sammen med sin elskede.

Da "A Hard Days Night" ramte hitlisterne kunne sangen nemt appellere til både mænd og kvinder.

De fleste gifte kvinder var ikke på arbejdsmarkedet, og giftealderen var lav for både mænd og kvinder. [1]

Selvom det hidtil gældende forbud mod ansættelse af gifte kvinder inden for en lang række fag var blevet ophævet i mange lande, så var en stor del af arbejdsmarkedet omkring 1960 stadig lukket land for gifte kvinder. [2]

Sangen afspejlede den virkelighed, som de fleste unge familier levede i, og som et flertal af drenge og piger i de yngre aldersgrupper drømte om at opnå.

Lennon/McCartneys tekst var lys og let og skar ind til hjertet af den forståelse af arbejds og familiens rolle i tilværelsen, der lå dybt forankret i den europæiske kultur, og som i den ene yderlighed kan findes afspejlet i den katolske kirke og i den anden yderlighed hos Sigmund Freud.

DEN KATOLSK KIRKE havde siden 1500-tallet udviklet en vidtforgrenet ideologi om arbejde, der omfattede de religiøse aspekter af menneskers forhold til Gud, men som også fortolkede arbejds rolle i udviklingen af det verdslige samfund.

I forlængelse af denne tradition udsendte Pave Johannes Paul den 2nd i 1981 et officielt dokument med titlen "Laborem Exercens" om betydningen af menneskers arbejde. [3]

Foruden omfattende religiøse overvejelser indeholder dokumentet detaljerede holdninger til organiseringen af arbejde, fagforeningers rolle og statens forpligtelser i udviklingen af arbejdsmarkedet. I et særligt afsnit findes der overvejelser om de etiske aspekter af den digitale omstilling, der dengang kun så småt var ved at tage form.

Laborem Exercens når langt omkring og udtrykker dermed en ambition om, at kirken skal være relevant for de aktuelle udfordringer i samfundsudviklingen. Samtidig er de holdninger, der kommer til udtryk, forankret i et religiøst univers, der kan trække på en tusindårig tradition, og som forstås som givet af Gud.

I hele dette omfattende dokument om arbejde er der ét forhold, der skiller sig ud, og som ses som en naturgiven ret, og som noget, mennesket er kaldet til af Gud, nemlig, at stifte familie.

Arbejde ses som en forudsætning for at kunne udøve denne ret, fordi de fleste mænd er nødt til at arbejde for at kunne forsørge en familie. Samtidig ses det arbejde, som kvinder udfører i husholdningen, som en fundamental samfundsmæssig funktion, og som en nødvendig ramme om udvikling og dannelse af opvoksende børn. [4]

For at gøre det muligt for unge mennesker at kunne udøve den naturgivne ret til at stifte familie, må samfundet sikre, at en mandlig forsørger gennem et almindeligt arbejde kan tjene tilstrækkeligt til at kunne forsørge familien på et rimeligt niveau.

Kirken tager ikke afstand fra, at kvinder deltager i familiens indtjening ved at påtage sig arbejde uden for hjemmet, men samtidig lægger kirken vægt på, at samfundet skal undgå diskrimination af kvinder, der vælger ikke at deltage i lønarbejde på arbejdsmarkedet.

Samfundet må derfor sikre, at manden i familien har adgang til et arbejde og en indkomst, der er tilstrækkelig til at dække familiens behov. Skulle dette ikke være muligt, bør samfundet yde direkte tilskud til at sikre kvinden mulighed for at varetage ansvaret for hjem og børn uden at være tvunget til

at påtage sig lønarbejde uden for hjemmet. [5] Omkostningerne til at sikre dette, ses som en nødvendig investering i en god samfundsudvikling.

I denne katolske tradition er arbejde og familie knyttet tæt sammen og denne tætte sammenhæng genfinder vi hos Freud.

I DET BERØMTE essay "Das Unbehagen in der Kultur" (Kulturens Byrde) fra 1930 ser Sigmund Freud civilisationen som resultatet af et nødvendigt kompromis mellem to grundlæggende menneskelige behov: adgang til det daglige brød og praktisering af seksuelle relationer. [6]

Freud forestiller sig, at kampen for at kunne praktisere seksuelle relationer engang i tidernes morgen har ført til dannelse af familier, der har sikret kvinderne tryghed til at opfostre deres børn, og som samtidigt har givet mændene mulighed for at fastholde seksualpartnere. Familien som ramme om kærlighed og som den basale, menneskelige organisationsform, udgør ifølge Freud stadig samfundets grundelement, som resten af civilisationen bygger på.

Ifølge Freud har kampen for det daglige brød en mere kompliceret historie, fordi behovet for mad og husly har nødvendiggjort et samarbejde mellem mænd fra forskellige familier, hvilket er kompliceret, fordi mennesker efter Freuds opfattelse er aggressive over for artsfæller, og uden videre slår hinanden ihjel.

Det nødvendige samarbejde om at skaffe mad på bordet har derfor medført et behov for at fastlægge regler, der over tid er blevet udviklet til love, der kunne håndhæves af autoriteter. Efterhånden som reglerne for samarbejde bliver mere udviklede, bliver mennesker i stand til at etablere større og mere komplekse samfund, eller civilisation.

Civilisationen åbner for en fortsat vækst i produktionen, og dermed i forbrugsmulighederne. Men den stigende kompleksitet i de samfundsmæssige relationer fører til, at mennesker bliver pålagt en dyne af regler og begrænsninger i deres livsførelse.

For at leve op til disse tiltagende komplekse samfundsforhold må mænd bruge det meste af deres fysiske og mentale energi på at arbejde, og det sker på bekostning af deres samliv med familien.

Civilisationen kan med rette hyldes for at have frembragt mange vidundere inden for medicin, samfærdsel og generel levestandard, og Freud anerkender arbejde som et vigtigt element i tilværelsen.

Men han mener, at arbejde efterhånden har beslaglagt en så stor andel af menneskers samlede mentale kapacitet, at civilisationen er ved at segne under sin egen vægt. Især mænd har i denne proces mistet blikket for, hvad der gør livet værd at leve: kærlighed og familieliv. [7]

Sigmund Freud og den katolske kirke repræsenterer to poler i det europæiske tankegods, der aldrig vil kunne forenes. Freud anser religion for at være et fupnummer, der udnytter de psykologiske spændinger, der opstår i menneskers tilværelse som en konsekvens af civilisationen. Men fra hvert deres diametrale udgangspunkt når den katolske kirke og Freud alligevel frem til et grundsyn på arbejde, der er bemærkelsesværdigt samstemmende, og som er rammende sammenfattet hos Lennon/McCartney:

*You know I work all day
to get you money, to buy you things
And it's worth it just to hear you say
you're going to give me everything*

Kærlighed og familieliv er det vigtigste indhold i tilværelsen, og formålet med arbejde er at opnå de nødvendige materielle forudsætninger for at kunne praktisere dette centrale livsindhold.

HENSIGTEN MED at inddrage Pave Johannes Paul den 2nd, Siegmund Freud og The Beatles er at vise, hvordan den europæiske kultur er dybt præget af en forestilling om, at formålet med arbejde er at tilvejebringe grundlaget for at praktisere kærlighed og familieliv.

Denne forestilling kan også ses afspejlet i FN's menneskeretserklæring fra 1948.

I artikel 16 står der, at "familien er samfundets naturlige og fundamentale enhedsgruppe", og at mænd og kvinder, der har nået myndighedsalderen, "har ret til at gifte sig og stifte familie".

Videre står der i artikel 23, at "enhver, der arbejder", har ret til et retfærdigt og gunstigt vederlag, "der sikrer ham selv og hans familie en menneskeværdig tilværelse". [8]

Forestillingen om arbejde som adgangsbillet til et kærligt familieliv står imidlertid ikke alene. Den europæiske kultur er også præget af forestillinger om, hvordan den enkelte skal forholde sig til sit arbejde, og om omfanget af arbejde.

Religiøse og politiske bevægelser har siden 1500-tallet medvirket til at etablere normer om arbejde, der gennem tiden er blevet vævet ind i en stor og kompliceret fortælling om den mest fordelagtige måde at indrette samfundet på. Bundlinjen i disse normer er, at de pålægger det altovervejende flertal af samfundets indbyggere at vie den størst mulige del af deres liv til at arbejde, uden at kny.

Normerne understøttes af religiøse dogmer, der pålægger den enkelte at varetage sin plads i samfundsmaskineriet, der ses som givet af Gud. Det er derfor en religiøs synd at udfordre eller stille spørgsmålstegn ved den lod,

som man har fået i tilværelsen. Desuden skal man påtage sig sit arbejde med lyst og flid, så vidt ens evner rækker.

Dogmerne medvirker til disciplinering af den fremvoksende klasse af lønarbejdere, der gradvist kommer til at dominere arbejdets organisering i Europa fra omkring midten af 1500-tallet og frem til i dag.

Fremkomsten af en klasse af lønarbejdere sker som resultat af en politisk og økonomisk kamp om kontrollen over samfundets produktionsmidler. Omstillingen til lønarbejde sker over hele Europa, men på vidt forskellige måder og i forskelligt tempo.

Her bruger vi England som det klassiske eksempel.

SIDEN MIDDELALDEREN havde produktionen i England været forankret i små familievirksomheder inden for landbrug, fiskeri, håndværk og handel samt i den tilhørende hjemmeproduktion af tekstiler og andre fornødenheder.

Selvstændige bønder, håndværkere, husmænd og fiskere, der tilsammen udgjorde over 80 procent af befolkningen, havde siden middelalderen haft den praktiske kontrol over en stor del af landbrugsjorden og andre produktionsmidler, selvom godsejere, kirken og kongen i mange tilfælde var de formelle ejere.

I første halvdel af 1500-tallet går denne samfundsorden gradvist i opløsning.

Kirkens jord blev eksproprieret af kongen, der solgte jorden videre til godsejere, velhavende bønder og forretningsfolk. På den måde blev en stor del af samfundets produktionsmidler i form af landbrugsjord inddraget i den fremvoksende markedsøkonomi.

Det skete samtidig med en stigning i befolkningstallet. Byernes befolkning voksede og efterspørgslen efter fødevarer og andre fornødenheder var derfor stigende. Med den øgede efterspørgsel kom stigende priser, og fødevarer kunne derfor sælges med betydeligt overskud. Godsejere, velhavende bønder og borgere, der havde investeret i landbrugsjord, iværksatte på den baggrund en gennemgribende modernisering i landbruget, der medførte øget produktion af værdifulde handelsvarer som korn, kød og uld.

Moderniseringen i landbruget kom også til at omfatte en stor del af den landbrugsjord, der traditionelt havde været en fælles ressource i form af åbne arealer omkring landsbyerne. Landsbyboere, håndværkere, småbønder og landarbejdere, anvendte disse åbne arealer til græsning for deres husdyr og til andre formål.

Formelt var disse fællesarealer ejet af godsejere, der under omstillingen til markedsøkonomi kunne tjene stort på at gøre deres formelle ejendomsret gældende, og det skete i vidt omfang.

De åbne arealer omkring landsbyerne og de tilhørende skove, der tilsammen udgjorde en betydelig andel af det samlede jordbrugsareal i England, blev på

den måde inddraget til markedsorienteret fødevareproduktion, og store grupper af befolkningen mistede dermed deres hævdvundne ret til skov og jord.

Mere velhavende bønder kunne deltage i overtagelsen af de tidligere åbne arealer, fordi de havde penge til at købe en del af den jord, der blev inddraget.

Skellet mellem rig og fattig blev på den måde uddybet, og en del af bønderne voksede ind i det nye borgerskab, mens andre blev skubbet ned i fattigdom. [9]

Mange blev drevet fra hus og hjem, og antallet af fattige steg i form af vagabonder på landevejene og som hjemløse i de fremvoksende byer. Familier blev splittet, og mange børn blev overladt til sig selv.

Den fremvoksende klasse af lønarbejdere kom for en dels vedkommende til at bestå af omstrejfende børn, der blev indfanget og udlejet som arbejdskraft til nyetablerede private tekstilfabrikker. Fabrikkerne var konstrueret sådan, at der kun var plads til små børn ved maskinerne. Børnene boede og arbejdede på fabrikkerne indtil de blev for store til at passe ind i produktionen, hvorefter de blev sendt ud på landevejene igen.

De tekstiler, der blev fremstillet på disse fabrikker, kunne med stort overskud sælges billigere, end de tekstiler, der blev produceret i de traditionelle hjemmевæverier, hvor håndværkere og bønder kontrollerede produktionsmidlerne.

De traditionelle producenter blev på den måde udkonkurreret, og dermed blev endnu flere mennesker tvunget ud på landevejene og ind til byerne som lønarbejdere.

Samtidigt med at byerne voksede og markedsøkonomien blev mere udbredt, skete der en udhuling af arbejderens købekraft. I 1500-tallet blev reallønnen halveret, især fordi befolkningstallet voksede hurtigere end væksten i fødevareproduktionen. Den stigende efterspørgsel efter fødevarer pressede priserne op, og lønningerne fulgte ikke med. [10]

Det dramatiske fald i reallønnen bidrog yderligere til udbredt fattigdom.

OMSTILLINGEN TIL LØNARBEJDE skete ikke uden modstand.

En lang række mere eller mindre velorganiserede forsøg på folkelige oprør blev slået ned med militær magt. I nogle tilfælde indkaldte den engelske statsmagt lejesoldater fra andre lande til at slå velorganiserede oprør ned, fordi opbakningen til oprørerne var så udbredt i befolkningen, at de militære ledere ikke stolede på den nationale hær. [11]

Den fortsatte militære undertrykkelse af modstanden mod overgang til markedsøkonomi og lønarbejde kulminerede i de såkaldte Ludditters oprør i 1811-13.

Ludditterne fik rejst et velorganiseret oprør i det sydlige England. Oprørets styrke og omfang rystede den britiske overklasse, der stadig havde den franske revolution i 1789 i frisk erindring. De britiske magthavere tøvede derfor ikke med at sætte militæret ind med fuld styrke. Nedkæmpningen af Ludditterne krævede en militær indsats på over 12.000 soldater. Det var mere end den britiske militærleder, Wellington, fik stillet til rådighed til at nedkæmpe Napoleons erobringstogt mod Spanien i 1808. [12]

Det er sejrherrene, der skriver historien, og Ludditterne er i eftertiden blevet fremstillet som en marginal flok bagstræberiske fantasier, der var imod den teknologiske udvikling.

Men uden en bred folkelig forankring havde det ikke krævet en hær på 12.000 soldater at nedkæmpe Ludditternes oprør mod den voldelige fattiggørelse af store dele af befolkningen.

Omfanget af den fattigdom, der var udbredt i arbejderklassen, er blandt andet skildret af den engelske digter og billedkunstner, William Blake, der i "The Chimney Sweeper" fra 1789, skriver om de børn, der arbejdede som skorstensfejere. [13]

I London og andre storbyer, levede det fremvoksende borgerskab et liv i velstand. De opførte store private boliger, der blev opvarmet ved hjælp af sindrige rørsystemer. For at fungere skulle de smalle rør hele tiden rengøres, og det kunne kun ske ved at sende helt små børn ind i rørsystemerne med en fejekost. Rørene blev også kaldt "sorte kister", fordi mange af børnene omkom inde i rørene, enten fordi de for vild, fik forbrændinger eller simpelthen døde af skræk. Børn, der blev sat til dette arbejde, var ofte kun fire, fem år gamle. Børnene var ejet af Fejemestre, der købte dem af fattige forældre for næsten ingen penge. Hele arrangementet var velsignet af kirken og godkendt af staten, og blev først afskaffet ved lov i 1875. [14]

MEN HVORDAN KUNNE velhavende og kultiverede mænd og kvinder på den ene side flokkes om Händels operaer i 1730-ernes London, og på den anden side lukke øjnene for, at små børn blev sat til livsfarligt arbejde med at rense skorstenene i overklassens boliger? Hvordan kunne man være en respektabel borger, hvis velstanden byggede på slavehandel? Hvordan kunne engelske jordejere retfærdiggøre fordrivelsen af store dele af den oprindelige befolkning fra landdistrikterne for at gøre plads til moderne stordrift i landbruget?

En del af forklaringen skal findes i religiøse forestillinger, der spillede en vigtig rolle for legitimeringen af den brutale omstilling til et klasseopdelt samfund baseret på lønarbejde. [15]

Det fremvoksende borgerskab tilsluttede sig – og påtvang efter bedste evne alle andre – en række nye strømninger inden for kristendommen, der tilbød et livssyn, der fungerede som et slør hen over den daglige brutalitet, der

udfoldede sig i omstillingen af det engelske – og mere bredt, det europæiske – samfund.

I denne religiøse omstilling blev Calvinismen en udbredt trosretning.

Calvinismen tilbød borgerskabet den ultimative fortrængning af de moralske skrupler, som de måtte have haft.

Ifølge Calvinismen blev alle menneskers skæbne fastlagt én gang for alle da Gud skabte Verden. Alle mennesker var derfor på forhånd bestemt enten til evig fortabelse i helvede, eller til evig frelse i himlen.

Mennesker kan ifølge Calvin hverken gøre fra eller til i denne fordeling, og den enkelte kan ikke på nogen måde vide sig sikker på, om han eller hun er dømt til fortabelse eller til frelse.

Men man kan i løbet af sit liv finde visse tegn på, om man er udvalgt til frelse, for eksempel ved, at man i denne verden bliver begunstiget af Gud til at blive en fremgangsrig og velhavende fabriksejer eller handelsmand.

Ud fra dette livssyn blev det vigtigt at grundlægge nye virksomheder og opnå økonomisk velstand, fordi det kunne være et tegn om, at man hørte til de udvalgte, der havde plads i himlen.

Disse dybtføjte religiøse forestillinger var ofte kombineret med en betydelig fromhed, der tog afstand fra løssluppenhed og overdreven fremvisning af økonomiske velstand.

Det, der betød noget, var at fremme samfundsudviklingen.

Det fremvoksende borgerskab, der tilsluttede sig dette livssyn, så ned på det liv i overflod og lediggang, der var kendetegnende for det kongelige hof og de adelige slotte.

I stedet værdsatte man foretagsomhed i udviklingen af nye virksomheder, der blev set som værende til gavn for nationen og som et bidrag til realiseringen af Guds planer med Verden.

Efterhånden blev de religiøse dogmer trængt i baggrunden, og det der stod tilbage, var en rent verdslig arbejdsmoral, der satte flid, sparsommelighed og en from livsførelse over alt andet, og som foragtede ødselhed, dovenskab og lediggang.

HELE DENNE RELIGIØST inspirerede forestillingsverden medvirkede fra midten af 1500-tallet til, at det fremvoksende borgerskab ikke så sig selv som undertrykkere, men tværtimod som fornyere, der skabte nye arbejdspladser og øget velstand i samfundet.

Desuden levede rige og fattige ofte fuldstændig adskilt.

De fremvoksende industribyer i det nordlige og midt-vestlige England dannede grundlaget for en betydelig del af den velstand, der var koncentreret

i det sydlige England og i London – Europas største by – hvor ejerne af fabrikkerne boede.

Som medlem af en velhavende familie i Sydengland kunne man leve et langt og lykkeligt liv uden nogensinde at komme i kontakt med eller at have nogen særlig viden om slavehandel, plyndringer i fremmede lande eller om de forfærdelige vilkår, som arbejderne i de fremvoksende industrier i Nordengland levede under.

Tilsvarende havde arbejderne sjældent noget kendskab til de rige familiers livsstil længere sydpå.

Det var først i løbet af 1800-tallet med udbredelsen af jernbanerne og med en tiltagende kritisk samfundslitteratur, at mange mennesker kunne rejse og stifte bekendtskab med livsvilkårene i andre sociale klasser og i andre egne af landet. [16]

Charles Dickens' socialrealistiske romaner fik fra omkring 1840 en bred læserskare, og det bidrog væsentligt til at udbrede kendskabet til arbejderklassens vilkår. Karl Marx bemærkede senere om Dickens "at han formidlede flere politiske og sociale sandheder til verden end professionelle politikere, publicister og moralister tilsammen". [17]

Kampen om kontrollen over produktionsmidlerne, der revolutionerede det engelske samfund i 1600- og 1700-tallet, og som lagde grunden til den industrielle revolution i 1800-tallet, var langt fra nogen entydig kamp, hvor overklassen forfulgte nogle forholdsvis klart definerede mål og gennemførte en målrettet undertrykkelse af underklassen for at opnå disse mål.

Det var tværtimod en kaotisk omstilling, der strakte sig over flere hundrede år, og hvor medlemmer af det fremvoksende borgerskab byggede en betydelig del af deres politiske og økonomiske indflydelse på investeringer i opfindelser, etablering af nye virksomheder og stor kommerciel risikovillighed. Gennem hele omstillingen var borgerskabets kamp i høj grad rettet mod de oprindelige magtcentre omkring kirken og kongemagten. [18]

I 1700-tallet gik borgerskabet så vidt, at man konspirerede med en fremmed magt – Holland – om at angribe England og afsætte kongen. Kuppet lykkedes, og den engelske konge flygtede til Frankrig og kom aldrig tilbage.

De enkelte medlemmer af det fremvoksende borgerskab kunne umuligt have forudset end sige planlagt, at deres samlede og i vid udstrækning ukoordinerede aktiviteter, ville medvirke til at udløse et historisk jordskælv, der sendte ikke blot deres eget samfund men hele verden ind i en eksponentiel vækstspiral.

Den fremadskridende modernisering i England medførte i løbet af 1600 og 1700-tallet en vækst i produktionen og i befolkningstallet, der var uden historisk sidestykke, og som fortsatte ind i 1800 og 1900-tallet og helt frem til vores egen tid.

INDTIL DET MODERNE GENNEMBRUD havde Europas befolkningstal og samlede produktion været bestemt af nogle tilsyneladende ubrydelige grænser for, hvor mange mennesker Europa kunne brødføde.

Den britiske økonom, Thomas Robert Malthus, udgav i slutningen af 1700-tallet et essay om befolkningstilvækst, hvor et af de centrale budskaber er, at befolkningstallet altid vil blive holdt i skak af de givne muligheder for at producere fødevarer og andre fornødenheder.

På et eller andet tidspunkt vil befolkningstilvæksten ramme loftet, og så vil sult og epidemier bringe befolkningstallet tilbage på et bæredygtigt niveau.
[19]

Da Malthus udgav sit essay om befolkningstilvækst havde England en befolkning på omkring 7 millioner indbyggere, hvad der i historisk sammenhæng var højt.

Befolkningstallet i England menes at have været omkring 3 millioner i 1200-tallet, og dette niveau blev – med betydelige variationer på grund af krige og epidemier – i det store og hele fastholdt frem til midten af 1500-tallet.

Men efter at have ligget nogenlunde stabilt i flere hundrede år skete der fra midten af 1500-tallet til slutningen af 1700-tallet en fordobling af befolkningstallet, samtidig med at mindst en halv million mennesker tog turen over Atlanten til Den nye Verden i Amerika.

I England var optimistiske samfundsdebattører begyndt at tale om, at væksten i befolkningstallet ville kunne fortsætte, og at det ville føre til en hidtil uset grad af velstand.

Malthus delte ikke denne optimisme, fordi det på det tidspunkt var umuligt at forestille sig, hvor de nødvendige fødevarer til at brødføde befolkningstilvæksten skulle komme fra.

Malthus var en kompetent og respekteret videnskabsmand, og på det tidspunkt, hvor hans essay om befolkningstilvækst udkom, var det et udtryk for et fagligt velfunderet bidrag til samfundsdebatten.

Men hundrede år efter udgivelsen af Malthus' essay var befolkningstallet i England vokset med 23 millioner – fra 7 millioner i år 1800 til omkring 30 millioner i år 1900 – en tidobling fra niveauet i midten af 1500-tallet.

I den samme periode blev landbruget gennemgribende moderniseret, og en stærkt faldende arbejdsstyrke i landbruget kunne derfor producere stadigt større mængder af fødevarer. Samtidig skete der en stejl vækst i den internationale samhandel, og fødevarer kunne derfor nu i stor stil importeres til England fra forskellige egne af Europa.

Kul, jern og handel blev nu de centrale omdrejningspunkter i den britiske økonomi.

Omstillingen dannede grundlag for en vidtstrakt industrialisering, der tilvejebragte arbejdspladser til den hastigt voksende befolkning, og fra slutningen af 1700-tallet vendte den industrielle revolution for alvor op og ned på verden.

Industrialiseringen gav genlyd over hele kloden, om ikke andet, så til lyden af britiske og andre europæiske kolonimagters kanoner.

Samtidig blev lønarbejde etableret som den eneste måde til at tjene til dagen og vejen for flertallet af befolkningen.

DEN KONSTANTE OMVÆLTNING af samfundet havde i sidste halvdel af 1800-tallet stået på så længe, og havde været så dramatisk gennem flere generationer, at Karl Marx ikke var alene om at se det som uundgåeligt, at det hele ville koge over i en revolution.

I Marx og Engels' kommunistiske manifest fra 1848 blev der talt om det kommunistiske spørgsmål, der gik gennem Europa.

Dette spørgsmål hørte ikke til i åndernes verden, men var et jordisk gespenst, der kunne iagttages ved højlys dag ud over Europa.

Revolutionen udeblev da heller ikke, men i de store industrilande i den nordvestlige del af Europa førte de mange oprør og revolutioner, der brød ud fra midten af 1800-tallet til begyndelsen af 1900-tallet, ikke til det fundamentale opgør om kontrollen over produktionsmidlerne, som Marx havde set som det afgørende mål. [20]

I stedet blev der gennem fagforeninger og en bred mobilisering omkring socialdemokratiske partier og bevægelser opnået en samfundskontrakt mellem lønarbejdere og ejerne af produktionsmidlerne, der sikrede lønarbejderne betydelige økonomiske og politiske magtpositioner i samfundet.

Gennem organisering, forhandling og konflikt blev arbejdsmarkedets aftaler om løn og arbejdstid herefter den krumtap, hvorom det meste politik kom til at dreje sig.

Det var det store europæiske kompromis, som det på trods af to Verdenskrige i første halvdel af 1900-tallet er lykkedes at holde sammen på helt frem til i dag, hvor vi skriver 2020.

Det europæiske kompromis indebar, at en stigende andel af det økonomiske overskud i produktionen blev udbetalt som løn. Efterhånden som værdien af produktionen skød i vejret og arbejdernes andel af det økonomiske overskud voksede, kunne de socialdemokratiske partier og bevægelser iværksætte storstilede samfundsmæssige reformer til gavn for hele befolkningen gennem en beskatning af lønmodtagerne.

På den måde blev en betydelig andel af det samfundsmæssige økonomiske overskud efterhånden kanaliseret over i en vidtforgrenet velfærdsstat, der

sikrede den overvejende del af befolkningen en levestandard, der set i et historisk og globalt perspektiv var uden fortilfælde.

DET STORE EUROPÆISKE KOMPROMIS mellem arbejde og kapital blev opnået på baggrund af en dybtgående forandring i menneskers opfattelse af den verden, de levede i.

Omstillingen til markedsøkonomi i 1600 og 1700-tallets England bidrog til, at religion gradvist mistede den indflydelse på verdslige samfundsforhold, der havde været gældende siden den tidligere middelalder.

I forbindelse med markedsøkonomiens gennembrud blev religiøse forestillinger efterhånden fortrængt som forklaring inden for politik, videnskab og kommerciel udvikling.

Samfundsudviklingen blev samtidig gjort til genstand for undersøgelser, der byggede på rationel fortolkning af observationer i den fysiske verden, og det førte blandt andet til udviklingen af den politiske økonomi, det vil sige videnskaben om, hvordan økonomi og samfundsudvikling hænger sammen

Inden for denne fremvoksende samfundsvidenskab indtager Adam Smith en særstilling.

Et af de centrale elementer i Adam Smiths forståelse af samfundsudviklingen var, at arbejde er en afgørende kilde til værdiskabelse og dermed til samfundets vækst og velstand.

Tidligere mente man, at guld og sølv var kilden til samfundets velstand, og derfor plyndrede europæiske magter andre lande rundt om i verden for guld og sølv.

Men Smith mente, at det eneste der i det lange løb kunne skabe vækst og velstand for en nation var arbejde i kombination med et veludviklet kapitalapparat. Nationens velstand skulle derfor måles ud fra værdien af produktion og handel, der alt sammen byggede på arbejde.

Efter at arbejde på den måde blev bragt i fokus for udviklingen af den nationale velstand og for den fremvoksende videnskab om samfundsudviklingen, blev arbejdsbegrebet genstand for en bølge af filosofiske, politiske og moralske refleksioner. Hele denne udvikling tilvejebragte det ideologiske grundlag for den begyndende organisering af arbejdere i fagforeninger.

Samtidig blev det klart for ejerne af produktionsmidlerne, at arbejde var andet og mere end en simpel leverance af rå muskelkraft.

Nye maskiner og produktionsprocesser på fabrikkerne og kompleksiteten i den internationale samhandel stillede nye krav til arbejdernes kompetencer. Det styrkede arbejdernes forhandlingsposition, når der skulle aftales løn og arbejdstid, og det fremmede dannelsen af fagforeninger, der samlede arbejdere i fag med bestemte kompetencer.

Fagforeningerne kunne sætte hårdt mod hårdt i forhandlingerne om løn og arbejdstid, fordi arbejdsgiverne ikke længere bare kunne fyre en og hyre en anden. Desuden kunne der organiseres strejker, der meget konkret viste værdien af arbejde ved, at det ikke blev udført.

Med udbredelsen af fagforeninger blev den samfundsmæssige magtfordeling mellem arbejde og kapital forrykket til fordel for arbejde, og interessen rettede sig herefter i stigende grad mod dem, der udførte arbejdet, nemlig arbejderne.

Ligesom arbejde blev arbejder hurtigt et begreb med mange forskellige betydninger alt efter, hvem der benyttede det og til hvilket formål.

Men på trods af den flydende definition blev arbejderen det samlende begreb for den faglige, politiske og kulturelle organisering, der under ét kom til at fremstå som arbejderbevægelsen.

I den del af Europa, som vi her har betegnet som de nordvestlige industrilande, voksede arbejderbevægelsen ud af de lokale og nationale traditioner og ideologier, og bevægelsen fik derfor vidt forskellige udtryk i forskellige egne af Europa.

Men der var to afgørende fællestræk.

Det ene var, at løn og arbejdstid blev aftalt mellem kapitalejerne og arbejderne – eller "parterne" – i frie forhandlinger.

Det andet var, at spørgsmålet om ejerskabet til produktionsmidlerne blev parkeret, og kun kom frem ved festlige lejligheder.

Den politiske gren af fagbevægelsen, som vi i denne sammenhæng samler under en meget rummelig anvendelse af betegnelsen socialdemokrater, havde som sit vigtigste formål, at sikre fagbevægelsen frihed til at aftale løn og arbejdstid.

Det helt afgørende samfundsspørgsmål, nemlig fordelingen af produktionens økonomiske overskud mellem arbejde og kapital, forblev på den måde et spørgsmål, der blev afgjort på markedet og ikke i parlamenterne.

Siden begyndelsen af 1900-tallet har der været mange og stærke modbevægelser mod dette europæiske kompromis, der havde arbejderbevægelsen som den ene aftalepartner.

I Tyskland gennemførte Nationalsocialisterne fra 1930-erne en brutal undertrykkelse af fagbevægelsen, og forsøgte i stedet at løfte fordelingen af produktionens økonomiske overskud ud af enhver form for markedsregulering og erstatte forhandlinger med direkte politisk diktatur.

Fascisterne i Sydeuropa forfulgte en tilsvarende målsætning.

EFTER AFSLUTNINGEN af Den 2. Verdenskrig blev der indført en sovjetisk inspireret statslig overtagelse af produktionsmidlerne i store dele af Tyskland og i det meste af Central- og Østeuropa. Enhver form for organisering af lønarbejdere, der ikke respekterede dette politiske grundvilkår, blev forbudt.

Men siden 1950'erne er det europæiske kompromis om fordelingen af det samfundsmæssige økonomiske overskud gennem frie aftaler mellem arbejde og kapital blevet etableret som et bærende princip, først i Vesteuropa og efter Murens fald i hele Den Europæiske Union, der i dag omfatter en samlet befolkning på omkring 500 millioner mennesker, og som udgør et af verdens rigeste sammenhængende markeder.

I den forstand vandt fagbevægelsens frie aftaleret i sidste ende en knusende sejr over de alternative samfundsmodeller, der prægede første halvdel af 1900-tallet.

Princippet om, at fordelingen af produktionens økonomiske overskud mellem arbejde og kapital bliver afgjort på markedet og ikke i parlamenterne, blev slået urokkeligt fast.

Men samtidig begyndte modellen at gå i opløsning.

Begreber som arbejder og arbejde blev i løbet af 1950'erne og 60'erne stadigt mere flydende.

Det europæiske kompromis var udformet til at fungere i et rendyrket industrisamfund med klare grænser mellem forskellige fag, med en fastlagt arbejdstid og med disciplin på arbejdspladsen. Når mændene gik eller cyklede hjem fra arbejde, kunne man se, hvem der arbejdede på fabrik, hvem der var smed, murer eller kontorarbejder. I mange fag var arbejderne tydeligt uniformerede.

I de fleste lande, der var omfattet af dette kompromis, var arbejderens levestandard stigende, fordi fagbevægelsen kunne vriste en stadig større andel af det voksende økonomiske overskud fra ejerne af produktionsmidlerne, som desuden havde en interesse i at, der fandtes købedygtige kunder til de varer, der blev produceret. Kompromisset virkede begge veje, og fagbevægelsen medvirkede til at fastholde en høj disciplin på arbejdspladserne.

Men i årene efter Den 2. Verdenskrig var verden ikke længere så entydig.

I Danmark blev forandringerne blandt andet afspejlet ved, at Socialdemokratiet i 1950 droppede ordet arbejder i partiprogrammet. I stedet blev der talt om lønmodtagere og om "folket".

I de følgende tyve år skiftede tyngdepunktet i økonomien i det nordvestlige Europa fra industri til service og handel. Omstillingen blev ikke mindst båret af udbygningen af den offentlige sektor, der blev finansieret gennem beskatning af lønarbejdere.

I den proces mistede fagbevægelsen politisk indflydelse, som bevægelsen aldrig har genvundet. I flere lande blev de formelle bånd mellem fagbevægelsen og socialdemokraterne skåret over. Den politiske gren af arbejderbevægelsen havde brug for at kunne manøvrere frit over for en vælgerskare, hvor mange nye lønmodtagere ikke forstod sig selv som arbejdere, men som ansatte, funktionærer eller medarbejdere.

Men ansatte, funktionærer og medarbejdere havde også fagforeninger, der indgik i forhandlinger om løn og arbejdstid, og fordi den økonomiske vækst fra 1950 til begyndelsen af 1970'erne tordnede derudaf, oplevede lønarbejderne generelt, at det europæiske kompromis stadig fungerede fint. Lønningerne, udbuddet af forbrugsgoder og serviceniveauet i den offentlige sektor steg op i himlen samtidig med, at arbejdstiden blev kortere. Lønarbejderne sikrede sig en fortsat stigende andel af produktionens økonomiske overskud, og for store dele af befolkningen nåede levestandarden højder, som en arbejder i 1920 ikke engang kunne have drømt om.

Hele projektet var bygget op om en model, hvor stigende produktion resulterede i flere arbejdspladser og højere løn, hvorefter den højere løn kunne beskattes og finansiere udbygningen af velfærdsstaten. Men selv efter beskatningen, var der rigeligt til overs til at financiere et stigende privatforbrug.

Arbejde – eller mere præcist, lønarbejde – blev herefter den ideologiske krumtap, hvorom verden drejede sig.

FORESTILLINGERNE OM LØNARBEJDE antog efterhånden et religiøst skær.

At tage afstand fra deltagelse i produktionen som lønarbejder blev det samme som at stille spørgsmålstejn ved et centralt dogme inden for en religiøs bevægelse.

Det var dog stadig legitimt at være selvstændigt erhvervsdrivende for eksempel som handlende eller som landmand, og nogle liberale erhverv, som læger, advokater og revisorer, lykkedes til en vis grad med at opretholde en særstatus som selvstændige. Men for langt de fleste selvstændigt erhvervsdrivende var prisen, at de skulle arbejde dobbelt så meget til den halve løn.

Lønarbejde blev rammen om de fleste menneskers liv, og arbejdets rolle i tilværelsen ændrede samtidig karakter fra at være et middel til at opnå et håndgribeligt mål – nemlig forsørgelse af sin familie – til at være et ikke særligt klart defineret mål i sig selv.

Fravær af lønarbejde blev derfor for den enkelte ikke blot en økonomisk udfordring, men ligefrem en eksistentiel udfordring.

De psykologiske eller menneskelige omkostninger ved arbejdsløshed blev herefter temaet for en hel forskningstradition, der viste, hvordan lønarbejde

var blevet et vigtigt psykologisk og socialt holdepunkt i de fleste menneskers tilværelse.

Uden dette faste holdepunkt brød verden i bogstavelig forstand sammen for mange mennesker, selvom forsikringsordninger og socialpolitikken i årene efter Den 2. Verdenskrig mindskede de materielle omkostninger ved arbejdsløshed.

I bogen 'Employment and Unemployment' fra 1982 peger den britiske psykolog, Marie Jahoda, på fem grundlæggende aspekter af menneskers tilværelse, der er blevet uløseligt knyttet til lønarbejde: den tidsmæssige strukturering af den vågne tid; de sociale relationer uden for familien; deltagelsen i en kollektiv bestræbelse, der giver livet en større mening; opnåelsen af social status og oplevelsen af personlig identitet.

Ifølge Marie Jahoda forudsætter opnåelsen og vedligeholdelsen af disse vitale aspekter af tilværelsen for næsten alle mennesker i de industrialiserede lande en vedvarende deltagelse i lønarbejde, og under disse samfundsforhold får arbejdsløshed derfor ofte store menneskelige omkostninger. [21]

I Marie Jahoda's 'Employment and Unemployment', der er blevet en klassiker om lønarbejdets væsen, er familien næsten fraværende i forståelsen af arbejdets rolle i tilværelsen.

Mænd og kvinder optræder som individuelle lønarbejdere, med hver deres personlige perspektiv på tilværelsen. Når familien og familielivet overhovedet optræder, er det for at vise, hvordan det traditionelle familieliv kan give kvinder en identitet at falde tilbage på i tilfælde af arbejdsløshed. Denne reserve-identitet som husmor kan medvirke til, at kvinder oplever færre negative konsekvenser af arbejdsløshed end mænd.

Opfostring af børn omtales kun sporadisk som noget, der sker i samarbejde med skolen, og som en byrde, der inden for rammerne af den traditionelle familie har fastholdt kvinder i social isolation.

I dette perspektiv kan Lennon/McCartneys "A Hard Days Night" ses som en kærlighedserklæring til en form for familiefællesskab mellem mand og kvinde, der allerede sang på sidste vers da sangen udkom i 1964.

Omstillingen til industrisamfund, der i Europa udspillede sig over en periode på over 300 år, igangsatte ikke alene en økonomisk og social revolution og en vedvarende vækst i befolkning og produktion, men ændrede også arbejdets rolle i tilværelsen for både mænd og kvinder.

I flere tusinde år forud for den industrielle revolution i Europa havde familien været samfundets basale organisationsform og havde udgjort en traditionsbundet ramme omkring mænd og kvinders samliv og slægtens videreførelse.

I sidste halvdel af det 20. århundrede, hvor virkningerne af markedsøkonomien og lønarbejdet havde ført til dybtgående omstillinger på stort set alle områder af samfundslivet, gik familien i opløsning.

Formålet med at arbejde var for første gang i historien ikke længere at forsørge sin familie.

Vi lever netop nu i den historiske brudflade, hvor arbejde endnu ikke har fået en ny, alment accepteret rolle i menneskers tilværelse.

NOTER

[1] Helen McCarthy, Social Science and Married Women's Employment in Post-War Britain, Past & Present, Volume 233, Issue 1, November 2016, Pages 269–305

Esteban Ortiz-Ospina and Sandra Tzvetkova, Working women: Key facts and trends in female labor force participation, October, 2017

[2] Sawyer, Marian. (1997). Removal of the Commonwealth Marriage Bar: A Documentary History.

[3] Ioannes Paulus PP II (1981) Encyclical Letter on Human Work on the ninetieth anniversary of Rerum Novarum, 14-09-1981, Rome, The Vatican

[4] Ibid, p. 13-14

[5] Ibid, p. 28

[6] Sigmund Freud (1930) Civilization and Its Discontents

James Strachey (Editor, Translator), Christopher Hitchens (Introduction), Peter Gay (Afterword) / W. W. Norton & Company; Reprint edition (2010)

[7] Freuds essay har fokus på at diskutere, hvordan forholdet mellem det enkelte menneske og civilisationen reguleres af komplekse psykologiske mekanismer. I denne sammenfatning er det resultaterne af disse mekanismer, som de bliver fremstillet hos Freud, der er medtaget.

[8] FN, Verdenserklæringen om Menneskerettighederne, 1948, <https://unric.org/da/verdenserklæringen-om-menneskerettighederne/>

[9] Esben Bøgh Sørensen (2017): Arbejde som improvement – landbrug, husholdning og kapitalisme i 1500- og 1600-tallets England, Slagmark Nr. 76, Side 83, Århus 2017

Maurice Dobb (1947): Studies in the development of Capitalism, side 172, 188, 274. (Kessinger's Rare Reprints, New York)

[10] Keith E. Wrightson (2009): Early Modern England: Politics, Religion, and Society under the Tudors and Stuarts, Open Yale Courses, Yale University, 2020, s.

[11] Ibid,

[12] Carl Benedikt Frey (2019): The Technology Trap, side 9, Princeton University Press 2019

[13] William Blake "The Chimney Sweeper" (1789)

[14] Linda Freedman, Blake's two chimney sweepers

[15] Sammenfatningen nedenfor om religionens betydning for fremvæksten af det moderne borgerskab bygger på Max Weber(1905), *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Translated by Talcott Parsons With an introduction by Anthony Giddens, (1976), London & New York, 2005, Routledge Classics; og R.H. Tawney (1926) *Religion and the Rise of Capitalism*, London, 2nd Revised edition 2015, Verso

[16] Keith E. Wrightson (2009): *Early Modern England: Politics, Religion, and Society under the Tudors and Stuarts*, Open Yale Courses, Yale University, 2020

[17] John Kucich og Dianne F Sadoff, (2006). "Charles Dickens". I David Scott Kastan (ed.) *The Oxford Encyclopedia of British Literature*, Vol. 1. Oxford University Press. side 154–164.

[18] Dette står i modsætning til et land som Danmark, hvor kongemagten og adelen bevarede den politiske og økonomiske kontrol stort set uanfægtet. Moderniseringen udeblev, og ved indgangen til 1800-tallet var Danmark derfor et tilbagestående og fattigt land.

[19] T.R. Malthus (1798). *An essay on the principle of population*. Oxford World's Classics reprint, 1999

[20] Den nordvestlige del af Europa omfatter i denne sammenhæng UK, Frankrig, Norditalien, Østrig, Tyskland, Tjekkiet, Benelux og Skandinavien.

[21] Marie Jahoda, 1982 : *Employment and Unemployment. A social-psychological analysis*. Oxford University Press, 2009, side 39; 83.